

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ МЕТАЛУРГІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗАСАДАХ ЕКОНОМІЧНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

© 2017 ДЕНИСОВ К. В.

УДК 338.45:669:005.342:172.15

Денисов К. В.

Методичні підходи до забезпечення інноваційного розвитку металургійних підприємств на засадах економічного націоналізму

Проаналізовано економічні, енергетичні й екологічні аспекти діяльності металургійних підприємств у контексті необхідності забезпечення їх сталого розвитку. Визначено високу енергоємність виробничого процесу, низьку ефективність і нерациональну структуру капітальних витрат на охорону навколишнього середовища, домінування матеріальних витрат у кінцевій собівартості готової продукції на шкоду оплаті праці та соціальних відрахувань. Доведено низьку результативність попередніх заходів промислової політики інноваційного розвитку металургійної галузі, які не відповідали вимогам СОТ і призвели до компенсаційних заходів проти української сталі на світових ринках. Розглянуто потенціал економічного націоналізму як систему забезпечення інноваційного розвитку металургійної галузі. Визначено пріоритети промислової політики розвитку металургійних підприємств на засадах економічного націоналізму з урахуванням глобальних тенденцій розвитку торговельно-економічних відносин і прийнятих Україною зобов'язань перед СОТ.

Ключові слова: металургія, сталий розвиток, енергозбереження, економічний націоналізм, соціальна справедливість.

Рис.: 2. Табл.: 3. Бібл.: 22.

Денисов Костянтин Вікторович – кандидат економічних наук, викладач кафедри міжнародної економіки та економічної теорії, Запорізький національний університет (вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, 69600, Україна)

E-mail: denisovkv@ukr.net

УДК 338.45:669:005.342:172.15

Денисов К. В. Методические подходы к обеспечению инновационного развития металлургических предприятий на основе экономического национализма

Проанализированы экономические, энергетические и экологические аспекты деятельности металлургических предприятий в контексте необходимости обеспечения их устойчивого развития. Указано на высокую энергоёмкость производственного процесса, низкую эффективность и нерациональную структуру капитальных затрат на охрану окружающей среды, доминирование материальных затрат в конечной себестоимости готовой продукции в ущерб оплате труда и социальных отчислений. Доказана низкая результативность предыдущих мероприятий промышленной политики инновационного развития металлургической отрасли, которые не соответствовали требованиям ВТО и привели к компенсационным мерам против украинской стали на мировых рынках. Рассмотрен потенциал экономического национализма в качестве системы обеспечения инновационного развития металлургической отрасли. Определены приоритеты промышленной политики развития металлургических предприятий на основе экономического национализма с учетом глобальных тенденций развития торгово-экономических отношений и принятых Украиной обязательств перед ВТО.

Ключевые слова: металлургия, устойчивое развитие, энергосбережение, экономический национализм, социальная справедливость.

Рис.: 2. Табл.: 3. Библ.: 22.

Денисов Константин Викторович – кандидат экономических наук, преподаватель кафедры международной экономики и экономической теории, Запорожский национальный университет (ул. Жуковского, 66, Запорожье, 69600, Украина)

E-mail: denisovkv@ukr.net

UDC 338.45:669:005.342:172.15

Denysov K. V. Methodological Approaches to Ensuring Innovative Development of Metallurgical Enterprises on the Basis of Principles of Economic Nationalism

The economic, energy and environmental aspects of the activities of metallurgical enterprises are analyzed in the context of the need to ensure their sustainable development. The high energy intensity of the production process, the low efficiency and irrational structure of capital expenditures for environmental protection, the dominance of material costs in the final cost of finished products at the expense of labor and social contributions are indicated. There proved the low effectiveness of the previous measures of the industrial policy of the metallurgical industry innovative development that were not in compliance with the requirements of the WTO and led to taking compensatory measures against the Ukrainian steel on world markets. The potential of economic nationalism as a system for ensuring the innovative development of the metallurgical industry is considered. There determined the priorities of the industrial policy for the development of metallurgical enterprises based on the principles of economic nationalism and taking into account the global trends in the development of trade and economic relations and Ukraine's commitments to the WTO.

Keywords: metallurgy, sustainable development, energy saving, economic nationalism, social justice.

Fig.: 2. Tbl.: 3. Bibl.: 22.

Denysov Kostyantyn V. – Candidate of Sciences (Economics), Lecturer of the Department of International Economics and Economic Theory, Zaporizhzhya National University (66 Zhukovskoho Str., Zaporizhzhia, 69600, Ukraine)

Email: denisovkv@ukr.net

Вступ. Нестабільна кон'юнктура світових ринків сталі, залежність від експорту продукції первинних стадій переробки, висока енергоємність виробництва та низький рівень його екологічності, зниження частки заробітної плати в собівартості готової продукції є тими базовими чинниками, які зумовлюють необхідність інноваційного розвитку металургійної галузі України. Все це підсилюється тим фактом, що галузь є системною для національної економіки в частині обсягів промислового виробництва та експорту, доходів бюджетів усіх рівнів, зайнятості населення, соціальної сфери та містоутворення.

Метою цього дослідження є визначення перспективних методичних підходів до забезпечення інноваційного розвитку металургійних підприємств в Україні для досягнення економічної ефективності та соціальної справедливості.

Світовий досвід реформування металургійної галузі в напрямку структурних зрушень із метою забезпечення її сталого розвитку доводить необхідність застосування промислової політики. Ми розглядаємо промислову політику як комплекс заходів економічної політики держави, який враховує стратегічні орієнтири інноваційного розвитку на засадах ефективного використання податкового та тарифного інструментарію структурних зрушень, що дозволяє забезпечити новий рівень участі країни в міжнародному поділі праці [1].

Промислова політика може реалізовуватися за допомогою різноманітних моделей, у тому числі інноваційної; кожна з моделей має свої особливості. У різних країнах реалізовувалися або власні (характерні) моделі промислової політики, або універсальні, засновані на стандартних підходах, затверджених рішенням наднаціональних органів. Останнє стосується країн Центральної та Східної Європи, промислова політика в яких була тісно пов'язана із загальним процесом макроекономічних перетворень під час переходу від соціалістичного та капіталістичного формату управління.

Власні національні моделі промислової політики, зокрема в металургійній галузі, реалізували Китай та Індія. Результати реалізації промислової політики щодо металургійної галузі в цих країнах за період 1990–2010 рр. є такими:

- зміни у структурі виробництва, пов'язані з переходом до застосування сучасних техніки та технологій;
- зниження енергоємності виробничих процесів;
- активне розширення товарної номенклатури виробництва й експорту металургійної продукції;
- залучення внутрішніх і зовнішніх (на особливих умовах) інвестицій у галузь [1].

Зауважимо, що у 1990 р. металургійні галузі України, Китаю та Індії перебували в схожих умовах, але через 20 років опинилися на абсолютно різних позиціях [2]. Причому не на користь України, яка поступово втрачає позиції на світовому ринку сталі. виправити цю ситуацію можливо за рахунок розробки та реалізації національної моделі галузевої промислової політики за активної участі та співпраці влади, приватного сектора та неурядових організацій. Під національною слід розуміти ту модель, яка буде враховувати особливості функціонування галузі у країні, системи бюджетних відносин, податкового регулювання інновацій-

ного розвитку, зовнішньоекономічні зобов'язання країни тощо.

Ця модель має відповідати національним інтересам, а їх можна об'єднати навколо політики сталого розвитку суспільства з пріоритетами соціальної сфери, енергозбереження та екологічної безпеки. На цьому етапі показники діяльності металургійних підприємств не можна назвати такими, що відповідають національним інтересам України. Проаналізуємо це.

Соціальна сфера включає в себе кількість робочих місць, витрати на персонал, рівень оплати праці в галузі, умови праці (табл. 1).

Таблиця 1

Соціально-трудові відносини металургійних підприємств України

Показник	2013	2014	2015	2015 до 2013 (%)
Зайняті працівники (тис. осіб)	315,6	280,4	258,7	82,0
Витрати на персонал (млн грн)	21104,5	21785,1	23020,9	109,1
Середня заробітна плата (грн)	4132,0	4682,0	5645,0	130,9
Частка працівників, зайнятих на шкідливому виробництві (%)	52,8	н.д.	57,7	-

Джерело: сформовано автором на основі [3–5]

За аналізований період кількість зайнятих на металургійних підприємствах працівників скоротилася на 56,9 тис. осіб. Зростання середньої заробітної плати переважно пояснюється законодавчими змінами мінімального розміру заробітної плати, до якого прив'язані виплати працюючим особам на підприємствах. У той же час темпи зростання витрат на персонал залишаються вкрай низькими, навіть незважаючи на скорочення його кількості. Це свідчить про те, що скорочення персоналу не є ефективним методом оптимізації витрат на металургійних підприємствах в умовах економічної нестабільності – постає потреба пошуку альтернативи. Негативним є факт зростання частки працівників, зайнятих на виробництві зі шкідливими умовами.

Енергоємність металургійного виробництва є головною причиною низької конкурентоспроможності галузі, бо пов'язана з високими витратами (табл. 2).

Таблиця 2

Енергетичні витрати металургійних підприємств

Показник	2013	2014	2015	2015 до 2013 (%)
1	2	3	4	5
Використання вугілля (тис. т у.п.)	6644	7755	4930	74,2
Використання природного газу (тис. т у.п.)	2451	1862	1463	59,7
Використання електроенергії (тис. т у.п.)	1822	1749	1503	82,5

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5
Використання теплоенергії (тис. т у.п.)	1032	824	827	80,1
Індекси промислової продукції (% до попереднього року)	94,7	85,5	83,9	-

Джерело: сформовано автором на основі [5–7; 22]

Застаріле обладнання є причиною високого техногенного навантаження металургійних підприємств на довкілля, свідченням чому є рівень забруднення в містах, де розташовані галузеві підприємства (табл. 3). Частка підприємств чорної металургії в загальному показнику техногенного навантаження на довкілля України зростає (особливо це стосується викидів забруднюючих речовин в атмосферу), а в показнику капітальних інвестицій і поточних витрат на охорону довкілля – знижується третій рік поспіль.

Таблиця 3

Природоохоронна діяльність металургійних підприємств

Частка в загальному показнику	2013	2014	2015
Викиди забруднюючих речовин у атмосферу від стаціонарних джерел забруднення (%)	23,4	25,1	27,8
Викиди забруднюючих речовин та діоксида вуглецю в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення (%)	30,6	27,7	29,2
Забір прісної води (%)	3,8	4,4	5,0
Використання прісної води (%)	6,4	6,8	7,8
Утворення відходів (%)	13,5	15,0	14,8
Капітальні інвестиції та поточні витрати на охорону довкілля (%)	17,5	16,8	14,5

Джерело: сформовано автором на основі [8–10]

За роки незалежності в Україні відбулося декілька спроб реалізації промислової політики інноваційного розвитку металургійних підприємств. Ці спроби відбувалися під час економічних експериментів по гірничо-металургійному комплексу (1999–2002 рр.). Ухвалені тоді закони надавали відповідні пільги та преференції металургам із метою оновлення виробничо-технологічної бази та зміни структури товарного асортименту у бік розширення виробництва продукції з високою доданою вартістю. Пільгове оподаткування не досягло своєї мети, а натомість обернулося торговельними санкціями й обмеженнями проти української сталі на регіональних ринках [1; 11].

Здійснені заходи спрямовувалися на захист гірничо-металургійних підприємств від кризових коливань світових ринків сталі, що на теоретичному рівні видається логічним і необхідним. Проте не були враховані негативні наслідки надання податкових пільг, які проявилися у вигляді втрат бюджету (через зменшення податкових надходжень), а також запровадження обмежувальних заходів із боку країн-імпортерів. Останні запроваджували такі заходи на

тій підставі, що надані українським металургійним підприємствам податкові пільги класифікуються СОТ як заборонені експортні субсидії [12].

Втрати бюджету лише за період дії пільг 1999–2002 рр. оцінюються Рахунковою палатою України на рівні 8,8 млрд грн [13; 14]. Підсумковий результат виявився неоднозначним – надані пільги захистили металургійні підприємства від цінових коливань і водночас завдали шкоди через запровадження національними урядами тарифних обмежень на поставки української сталі.

Зважаючи на це, нова модель промислової політики щодо металургійних підприємств має базуватися на засадах економічного націоналізму. Найбільш поширеною формою економічного націоналізму вважається протекціонізм окремих галузей чи національної економіки в цілому. До такої практики вдаються уряди усіх без виключення держав під час економічних криз. У той же час членство країни в СОТ суттєво обмежує можливості протекціонізму на внутрішньому ринку та підтримки національного виробника на зовнішніх ринках. Отже, слід застосовувати нові методи економічного націоналізму, стратегічною метою якого має стати забезпечення сталого розвитку національної економіки та розквіту нації.

Економічний націоналізм покликаний захищати не лише інтереси керівництва фінансово-промислових груп, що залежать від експорту сировини та напівфабрикатів. Його завдання – створення умов для зростання добробуту кожної людини, підвищення рівня соціального захисту, практичне забезпечення гарантованого права на безпечне робоче місце та достойну оплату праці. За допомогою економічного націоналізму Україна може досягти однієї з цілей розвитку тисячоліття – подолання бідності; головним чином це стосується працюючого населення, зокрема в металургії, де заробітні плати суттєво відрізняються від аналогічних у країнах ЄС. Як казав І. Франко: «...Адже ж коли забезпечений я, мій сусід, другий, десятий, сотий, то се, значить, забезпечена така-то часть нації. Економічний прогрес у тім і лежить, щоб та часть нації була чимраз більша й більша і щоб її забезпечення було чимраз ширше й тривкіше» [15, с. 437].

Пріоритетами промислової політики розвитку металургійних підприємств на засадах економічного націоналізму пропонуємо визнати [16]:

- кардинальний злам наявного технологічного укладу та товарної структури виробництва на користь сучасних технологій і продукції з високою доданою вартістю;
- реалізацію масштабних проектів із енергозбереження, особливо в контексті перманентних газових війн із Росією;
- прискорений перехід до використання природоохоронного обладнання з високим рівнем захисту навколишнього середовища;
- створення нових робочих місць за рахунок розширення товарної номенклатури випуску продукції, у тому числі через політику імпортозаміщення;
- превентивний захист національного виробника від обмежувальних і компенсаційних заходів на світових ринках.

Розглянемо детальніше визначені напрямки.

1. Досягти кардинального зламу наявного технологічного укладу можливо за рахунок введення в експлуатацію сучасного обладнання та застосування передових технологій плавки та розливу сталі. Такими є киснево-конверторні установки, машини безперервного лиття сталі та електросталеплавильні печі. Вони дозволяють знизити споживання енергетичних ресурсів у виробничому процесі та зменшити проміжні втрати готової продукції. Сучасні прокатні стани дозволяють розширити товарну номенклатуру випуску продукції, забезпечивши поступове зменшення частки сталі первинних стадій переділу. За цим напрямком слід досягнути спільної зацікавленості держави та приватного сектора щодо фінансування та використання кінцевих результатів вітчизняних науково-дослідних і науково-технічних розробок [17, с. 56–59].

Тут доцільно використати метод, запропонований нами в роботі [16; 18, с. 86–110; 19]. Ми пропонуємо три варіанти фінансування інноваційних проєктів на металургійних підприємствах – покриття витрат із імпорту інновацій, витрат із придбання вітчизняних НДДКР або пряме фінансування закупок вітчизняних НДДКР. Якщо за основу промислової політики брати економічний націоналізм, то перевагу слід віддати фінансуванню та закупівлям вітчизняних НДДКР. При цьому запропонований нами метод перерозподілу надходжень від податку на додану вартість цілком відповідає вимогам СОТ щодо субсидіювання промислових підприємств. Отже, вітчизняна металургія навіть потенційно не потраплятиме під небезпеку запровадження обмежувальних чи компенсаційних заходів.

2. Енергозбереження є головною умовою забезпечення цінової конкурентоспроможності вітчизняних металургійних підприємств на світових ринках. В умовах стабільного профіциту сталі й активної експортної експансії китайських виробників ціна залишається основним інструментом конкурентної боротьби за кінцевого споживача. Динаміку світового виробництва та споживання сталі наведено на рис. 1.

2. Енергозбереження є головною умовою забезпечення цінової конкурентоспроможності вітчизняних металургійних підприємств на світових ринках. В умовах стабільного профіциту сталі й активної експортної експансії китайських виробників ціна залишається основним інструментом конкурентної боротьби за кінцевого споживача. Динаміку світового виробництва та споживання сталі наведено на рис. 1.

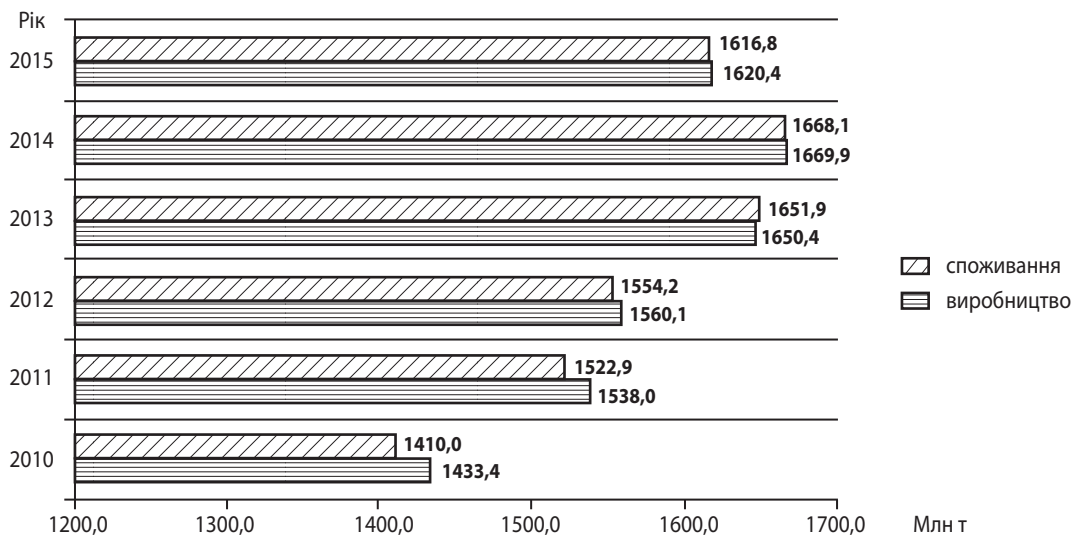

Рис. 1. Світове виробництво та споживання сталі

Джерело: сформовано автором на основі [2]

Дані рис. 1 показують, що після певної стабілізації у 2013–2014 рр. обсяги світового виробництва сталі знову перевищили обсяги її споживання. Профіцит є меншим за період 2010–2011 рр., але все одно неминуче буде тиснути на кон'юнктуру ринку, провокуючи цінові війни між виробниками з різних країн. Це стосується переважно ринків сировини та напівфабрикатів, де представлені металургійні підприємства з України.

Досягнути оптимальних показників енергозбереження в чорній металургії можливо за рахунок активного використання вторинних джерел енергії, альтернативних енергоресурсів і звичайно введення в експлуатацію сучасного обладнання. Енергетична стратегія України передбачає, що до 2030 року підприємства чорної металургії можуть заощадити 25,14 млн т умовного палива за рахунок модернізації виробництва та заходів із енергозбереження. Особливо це стосується теплової енергії (потенціал енергозбереження – 30,93 млн Гкал), проміжні втрати якої у виробничому процесі є високими [18].

Металургійні підприємства в частині енергозбереження активно використовують технології вдування пилувугільного палива (ПВП) у горн доменних печей із комплексом робіт із модернізації основного та допоміжного обладнання. Така технологія використовується під час виплавки чавуну, з якого надалі відбувається виробництво того чи іншого виду сталепрокатної продукції. Технологія доменної плавки з вдуванням у піч ПВП є альтернативою природному газу. Продуктивність доменної печі за рахунок використання ПВП підвищується на рівні 20–25 %. Застосування технології ПВП знижує витрати природного газу не менше, ніж на 65 м для 1 т чавуну, але у той же час потребує додаткової подачі до 120 кг вугілля на 1 т чавуну [1, с. 60]. За оцінками Державного агентства України з управління державними корпоративними правами та майном, інвестиційні потреби підприємств на одну установку ПВП для виплавки однієї тонни чавуну складають 12–16 млн євро. До 2020 р. підприємства чорної металургії України задекларували введення в експлуатацію 18 печей з

установками ПВП; продуктивність печей має скласти 22,3 млн т чавуну [1, с. 154].

Водночас технологія ПВП має суттєвий недолік – вона потребує збільшення споживання високоякісного коксівного вугілля до 120 кг на 1 т чавуну. У структурі енергетичного балансу підприємств чорної металургії вугілля займає домінуючу частку на рівні 31,1 % [6, с. 12]. Власне виробництво коксівного вугілля не покриває потреби металургійних підприємств, а отже, постає необхідність його імпорту. Найбільшими розвіданими запасами коксівного вугілля володіють США, Китай, Індія, країни Африки та Росія. Введення в експлуатацію нових виробничих потужностей у світі викличе зростання попиту на коксівне вугілля, а отже, цінові коливання, які буде складно спрогнозувати. Таким чином, економічний ефект ПВП може знівелюватися під впливом цього чинника; отже, постає необхідність вже сьогодні шукати йому альтернативу, щоб захистити вітчизняні металургійні підприємства від зростання цін на енергоресурси.

Крім того, аналіз свідчить: домінуюча частка (63,4 % – дані за 2016 рік) імпортних поставок коксівного вугілля в Україну відбувається з Російської Федерації [20], яка незаконно окупувала АР Крим та підтримує терористів на українському Донбасі. Складається двояка ситуація: зниження газової залежності від Росії через збільшення вугільної залежності саме від неї. Пошук і застосування альтернативних до ПВП технологій енергетичного забез-

печення виробничих потреб підприємств чорної металургії з метою максимального зниження залежності від Росії на сьогодні є завданням економічного націоналізму у промисловості. Перспективним є використання технології гарячих відновлювальних газів (ГВГ), виготовлених із рядового, дешевого та вітчизняного вугілля [21].

Екологізація виробничих процесів на металургійних підприємствах несе в собі позитивний ефект не лише через зниження техногенного навантаження на довкілля. Він також має соціальну й економічну спрямованість. Мається на увазі поліпшення санітарно-гігієнічних умов праці на металургійному виробництві – тобто політика охорони здоров'я. Результатом стане зниження рівня захворюваності працівників, витрат із вимушеного простою окремих виробничих ділянок тощо. Тобто буде виконуватися окреслене нами вище завдання економічного націоналізму – практичне забезпечення гарантованого права українця на безпечне робоче місце.

Економічна зацікавленість власників металургійних підприємств в екологізації виробництва полягає у зниженні витрат на покриття шкоди, завданої довкіллю, та зниженні капітальних витрат на обтяжливе обслуговування застарілого природоохоронного обладнання. Проведені нами розрахунки (на основі даних рис. 2) показують, що поточні витрати металургійних підприємств на охорону довкілля займають домінуючу частку в загальному показнику профільних витрат. За підсумками останніх трьох

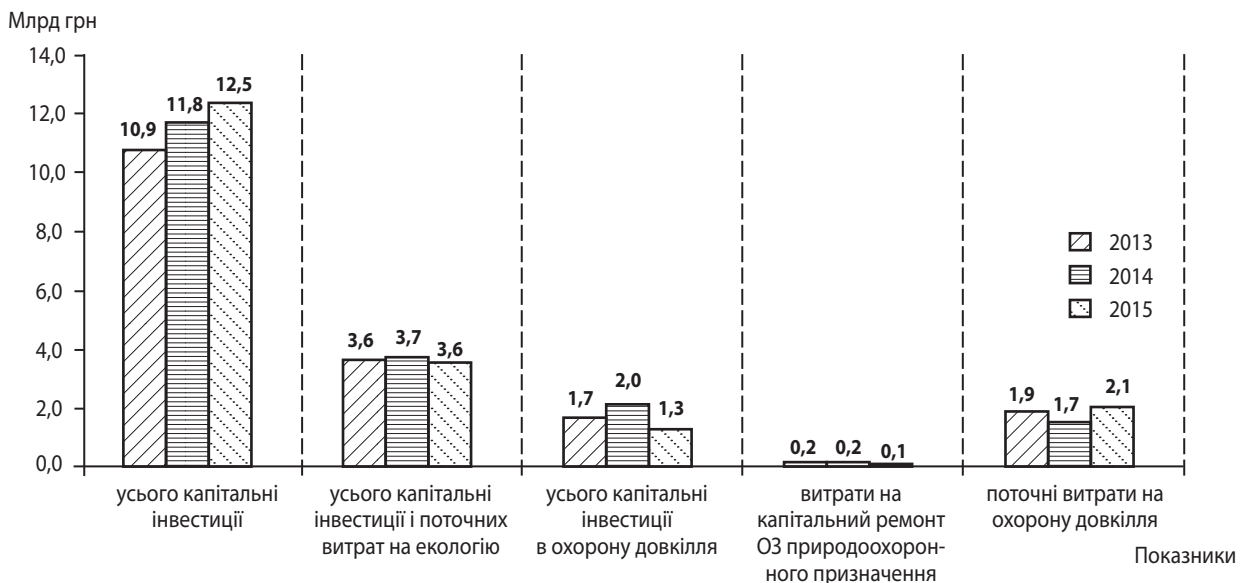

Рис. 2. Витрати металургійних підприємств на інвестиції та охорону довкілля (без екологічних платежів)

Джерело: сформовано на основі [5; 8–10]

звітних років їх частка зросла з 52,77 % до 58,3 %; витрати на капітальний ремонт не перевищують 0,3 млрд грн на рік. Враховуючи це, не можна говорити про розвиток природоохоронної системи на підприємствах чорної металургії в Україні.

Зауважимо, що поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища, витрати, які здійснюються на підтримку (утримання та експлуатацію) об'єкта (основних засобів природоохоронного призначення) в робочому стані та входять до складу витрат поточного

періоду. А капітальні витрати на охорону навколишнього природного середовища – інвестиції у придбання нових і тих, які були у використанні, або виготовлення власними силами для власного використання матеріальних і нематеріальних активів, витрати на капітальний ремонт і модернізацію, що здійснюються з метою охорони навколишнього природного середовища [10].

Результатом впровадження інноваційних проєктів має стати розширення товарної структури випуску металургійної продукції з метою реалізації потенціалу

імпортозаміщення. Для прикладу, щороку до України імпортується прокату з обробкою та прокату нержавіючого обсягом до 650 млн дол. США [20]. Великий потенціал міститься в сегменті металообробки та виробів із металу, зокрема, інструментів і виробів ножових. Економічний націоналізм тут має полягати в максимально можливому забезпеченні внутрішнього попиту на сталь (особливо в переробній промисловості та будівництві) за рахунок власного виробництва, а також розвитку виробництва нових видів товарної продукції з високою доданою вартістю, яка матиме попит також і на зовнішніх ринках. Головна мета – структурні зміни у товарному виробництві й експорті шляхом зниження частки сировини та напівфабрикатів і одночасного збільшення продукції глибокої переробки.

Розробка та практична реалізація кожного із розглянутих напрямків промислової політики розвитку металургійних підприємств має відбуватися в чіткій відповідності до вимог і правил СОТ. Це дозволить захистити підприємства від обмежувальних заходів на світових ринках, щоб не повторити негативний досвід 1999–2002 рр. Саме в цьому і полягає сутність економічного націоналізму – створити умови для сталого розвитку галузі з урахуванням вітчизняного законодавства, міжнародних зобов'язань України та соціальної справедливості щодо найманих українських працівників. Наявні в галузі комплексні проблеми мають потенціал до такого ж комплексного вирішення. Для цього слід досягнути порозуміння між основними зацікавленими особами – державою, приватним бізнесом і його найманими працівниками в особі професійних спілок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Денисов К. В. Промислова політика як чинник структурних перетворень у чорній металургії України: дис. канд. екон. наук: 08.00.03. Кривий Ріг, 2014. 210 с.
2. Steel statistical yearbook 2016. URL: <http://www.worldsteel.org/>
3. Діяльність суб'єктів господарювання за 2015 рік: стат. зб./за ред. М. С. Кузнецової. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 455 с.
4. Праця України у 2015 році: стат. зб./відп. за вип. І. В. Сенник. Київ: Консультант, 2016. 312 с.
5. Статистичний щорічник України за 2015 рік: стат. зб./за ред. І. М. Жук. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 575 с.
6. Паливно-енергетичні ресурси України: стат. зб./під заг. кер. А. О. Фризоренко. Київ: Державна служба статистики України, 2015. 325 с.
7. Енергетичний баланс України за 2014 рік // Державна служба статистики України: офіц. сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>
8. Довкілля України 2013: стат. зб./відп. за вип. О. М. Прокопенко. Київ: Державна служба статистики України, 2014. 223 с.
9. Довкілля України за 2014 рік: стат. зб./відп. за вип. О. М. Прокопенко. Київ: Державна служба статистики України, 2015. 223 с.
10. Довкілля України за 2015 рік: стат. зб./відп. за вип. О. М. Прокопенко. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 242 с.

11. Денисов К. В. Аналіз результативності державної промислової політики в чорній металургії України за 1996–2010 рр. *Бізнес Інформ*. 2013. № 3. С. 146–151.

12. Угода СОТ про субсидії і компенсаційні заходи // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <http://rada.gov.ua/>

13. Бюлетень Рахункової палати України № 4 за 2000 рік // Рахункова палата України: офіц. сайт. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua>

14. Бюлетень Рахункової палати України № 11 за 2003 рік // Рахункова палата України: офіц. сайт. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua>

15. Націоналізм: Антологія/упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Простір; Смолоскип, 2010. 684 с.

16. Денисов К. В. Економічний націоналізм як основа нової промислової політики в Україні // Держава у теорії і практиці українського націоналізму: матеріали VI Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю (Івано-Франківськ, 26–27 червня 2015 р.). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. 544 с. С. 123–129.

17. Амоша А. И., Большаков В. И., Минаев А. А., Залозно ва Ю. С., Збаразская Л. А. Украинская металлургия: современные вызовы и перспективы развития: монография. Донецк: Ин-т экономики промышленности, 2013. 114 с.

18. Соціально-економічний та технічний розвиток підприємств: проблеми, рішення, оцінка ефективності: монографія/за заг. ред. Л. М. Савчук. Дніпропетровськ: Пороги, 2016. 553 с.

19. Денисов К. В., Бабміндра Д. І. Промислова політика регулювання процесів прискореної екологізації виробничої діяльності підприємств чорної металургії в Україні. *Проблеми економіки*. 2015. № 1. С. 72–78.

20. Експорт-імпорт окремих видів товарів за країнами світу (щомісячна інформація) // Державна служба статистики України: офіц. сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>

21. Минаев А. А., Ярошевский С. Л., Афанасьева З. К., Голухин Н. В., Мишин И. В. Снижение расхода и дефицитности потребляемых энергоресурсов на производство чугуна – основной резерв качественного повышения рентабельности черной металлургии Украины // Наша учеба. 26.08.2012. URL: <http://nashaucheba.ru/v37415/?cc=1>

22. Енергетичний баланс України за 2015 рік // Державна служба статистики України: офіц. сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>

REFERENCES

Amosha, A. I. et al. *Ukrainskaya metallurgiya: sovremennyye vyzovy i perspektivy razvitiya* [Ukrainian steel industry: current challenges and prospects for development]. Donetsk: In-t ekonomiki promyshlennosti, 2013.

"Biuletyn Rakhunkovoi palaty Ukrainy № 4 za 2000 rik" [Bulletin of the accounting chamber no. 4, 2000]. Rakhunkova palata Ukrainy: ofits. sait. <http://www.ac-rada.gov.ua>

"Biuletyn Rakhunkovoi palaty Ukrainy № 11 za 2003 rik" [Bulletin of the chamber of accounts no. 11, 2003]. Rakhunkova palata Ukrainy: ofits. sait. <http://www.ac-rada.gov.ua>

Dovkillia Ukrainy 2013 [Environment of Ukraine 2013]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2014.

Dovkillia Ukrainy za 2014 rik [Of environment of Ukraine for 2014]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2015.

Dovkillia Ukrainy za 2015 rik [Environmental protection of Ukraine for 2015]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2016.

Denysov, K. V. "Analiz rezultatyvnosti derzhavnoi promyslovoi polityky v chornii metalurhii Ukrainy za 1996-2010 rr." [An analysis of the effectiveness of state industrial policy in ferrous metallurgy of Ukraine over 1996-2010]. *Biznes Inform*, no. 3 (2013): 146-151.

Diialnist subiektiv hospodariuvannia za 2015 rik [The activities of business entities in 2015]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2016.

Denysov, K. V. "Ekonomichnyi natsionalizm yak osnova novoï promyslovoi polityky v Ukraini" [Economic nationalism as the basis of a new industrial policy in Ukraine]. *Derzhava u teorii i praktysi ukrainskoho natsionalizmu*. Ivano-Frankivsk: Misto NV, 2015. 123-129.

Denysov, K. V. "Promyslova polityka yak chynnyk strukturnykh peretvoren u chornii metalurhii Ukrainy" [Industrial policy as a factor of structural transformations in ferrous metallurgy of Ukraine]. *dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.03*, 2014.

Denysov, K. V., and Babmindra, D. I. "Promyslova polityka rehuliuвання protsesiv pryskorenoi ekolohizatsii vyrobnychoi diialnosti pidpriemstv chornoï metalurhii v Ukraini" [Industrial policy the regulation of the processes of the accelerated greening of production activity of enterprises of ferrous metallurgy in Ukraine]. *Problemy ekonomiky*, no. 1 (2015): 72-78.

"Enerhetychnyi balans Ukrainy za 2014 rik" [The energy balance of Ukraine for 2014]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: ofits. sait. <http://ukrstat.gov.ua/>

"Eksport-import okremykh vydiv tovariv za krainamy svitu (shchomisiachna informatsiia)" [Export and import of certain goods by country (monthly information)]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: ofits. sait. <http://ukrstat.gov.ua/>

"Enerhetychnyi balans Ukrainy za 2015 rik" [The energy balance of Ukraine for 2015]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: ofits. sait. <http://ukrstat.gov.ua/>

Minayev, A. A. et al. "Snizheniye raskhoda i defitsitnosti potrebyayemykh energoresursov na proizvodstvo chuguna - osnovnoy rezerv kachestvennogo povysheniya rentabelnosti chernoy metallurgii Ukrainy" [Lowering of the expense and scarcity of energy consumed for manufacture of pig iron - the main reserve significantly improve the profitability of ferrous metallurgy of Ukraine]. *Nasha ucheba*. <http://nashaucheba.ru/v37415/?cc=1>

Natsionalizm: Antolohiia [Nationalism: An Anthology]. Kyiv: Prostir; Smoloskyp, 2010.

Palyvno-enerhetychni resursy Ukrainy [Fuel and energy resources of Ukraine]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2015.

Pratsia Ukrainy u 2015 rotsi [The work of Ukraine in 2015]. Kyiv: Konsultant, 2016.

"Steel statistical yearbook 2016" <http://www.worldsteel.org/>

Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2015 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2015]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2016.

Sotsialno-ekonomichnyi ta tekhnichnyi rozvytok pidpriemstv: problemy, rishennia, otsinka efektyvnosti [Socio-economic and technological development of enterprises: problems, solutions, performance evaluation]. Dnipropetrovsk: Porohy, 2016.

"Uhoda SOT pro subyidii i kompensatsiini zakhody" [The WTO agreement on subsidies and countervailing measures]. Ofitsiyniy veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://rada.gov.ua/>